

Vadzim Pauliuchuk

Białystok

**Z KRESÓW DO ZIEMI OBIECANEJ.
WYCHODŹSTWO Z WOJEWÓDZTWA POLESKIEGO
DO PALESTYNY
W LATACH 30. XX WIEKU**

Ludność żydowska była obecna na Polesiu co najmniej od późnego średnio-wieczna. W XIX wieku na skutek polityki władz zaborczych (koncentracja Żydów w Strefie Osiedlenia), większość miast i miasteczek Polesia pod względem struktury narodowościowej miały już charakter w znacznym stopniu żydowski.

Znaczne skupienie się i jednocześnie pauperyzacja Żydów na Polesiu, nasilające się od lat 80. XIX wieku w Rosji pogromy żydowskie przyczyniły się do aktywizacji emigracji tej ludności. Od samego początku charakterystyczną cechą wychodźstwa żydowskiego był znaczny udział w nim rodzin. Determinowało to jego strukturę demograficzną, którą wyróżniał wysoki (ponad 50%) odsetek kobiet i dzieci, a także osób starszych – czyli osób biernych zawodowo¹.

Na przełomie XIX i XX wieku szerzeniu się zjawiska emigracji zamorskiej sprzyjały postępy technologiczne w transporcie i komunikacji, które pozwoliły znacznie skrócić czas podróży. Z wyjątkiem okresu I wojny światowej, kiedy wychodźstwo praktycznie nie występowało, lista krajów docelowych emigracji z Polesia (Stany Zjednoczone, Kanada, kraje Ameryki Południowej, Palestyna) pozostawała niezmienną do II wojny światowej. Jednocześnie w natężeniu wychodźstwa na poszczególnych kierunkach zachodziły znaczne zmiany na skutek przede wszystkim ewolucji polityki imigracyjnej w krajach, do których kierowali się wychodźcy.

Po pogromach żydowskich w 1882 roku w Rosji, wśród mieszkającej na Polesiu ludności wyznania mojżeszowego coraz większe poparcie znajdowały hasła syjonistyczne. Celem syjonistów było rozwiązanie „kwestii żydowskiej” jako problemu narodu, który nie posiadając własnego kraju był dyskryminowany i prześladowany w Europie przez inne ludy. Syjoniści dążyli do powrotu Żydów do historycznej ojczyzny w ziemi Izraela i utworzenia tam własnego państwa².

¹ A. Tartakower, *Emigracja żydowska z Polski*, Warszawa 1939, s. 12.

² Б. Нойбергер, *Сионизм*, Иерусалим 2000, s. 1–16.

Na konferencji w San Remo w kwietniu 1920 roku mandat nad Palestyną powierzony został Wielkiej Brytanii, która w celu umocnienia własnych pozycji w regionie poparła dążenia syjonistów. Już kilka lat wcześniej rząd brytyjski zadeklarował przychylne ustosunkowanie się do założenia w Palestynie narodowej siedziby dla narodu żydowskiego (tzw. Deklaracja Balfoura).

Polesie zaś po ustabilizowaniu się sytuacji politycznej po I wojnie światowej i wojnie polsko-bolszewickiej, stało się integralną częścią odbudowanego państwa polskiego. W dniu 4 lutego 1921 roku powołane zostało województwo poleskie, które według danych pierwszego spisu powszechnego, przeprowadzonego w Polsce w tym samym roku zamieszkiwało 881 tysięcy osób. Według danych spisu największą grupę narodowościową na Polesiu stanowili Białorusini (ponad 40%), co czwarty mieszkaniec regionu deklarował narodowość polską, udział zaś ludności żydowskiej wynosił, w zależności od kryterium narodowościowego lub wyznaniowego, od 91 tysięcy do 111 tysięcy osób, czyli ponad 10% ogólnej liczby mieszkańców województwa³.

W okresie międzywojennym liczba ludności żydowskiej zwiększała się na Polesiu stopniowo, zaś tempo jej wzrostu było znacząco niższe niż w przypadku innych grup narodowościowo-wyznaniowych. Ilustruje to porównanie średniego współczynnika przyrostu ludności na Polesiu w latach 1923–1926, który wynosił 33,8%, a zaledwie 9,1% w przypadku Żydów. Udział Żydów w miastach, przede wszystkim w Brześciu, zmniejszał się stopniowo w wyniku migracji na Polesie ludności polskiej. Natomiast w mniejszych miasteczkach odsetek ludności żydowskiej wynosił ponad 90% mieszkańców. Mimo wspomnianych wyżej tendencji demograficznych, na Polesiu Żydzi wciąż stanowili jeden z kluczowych elementów klasy średniej⁴.

Według danych drugiego powszechnego spisu ludności przeprowadzonego w 1931 roku, Polesie zamieszkiwało już 1 132 tys. osób. Choć liczba osób wyznania mojżeszowego wzrosła do 114 tysięcy osób, jej udział w ogóle ludności nieco się zmniejszył. Województwo poleskie wciąż posiadało największy w kraju odsetek ludności żydowskiej w miastach liczących powyżej 20 tysięcy osób. W przypadku mniejszych miasteczek ustępowało pod tym względem w II RP jedynie Wołynowi. Najwięcej Żydów zamieszkiwało na Polesiu powiaty, na terenie których znajdowały się największe gminy miejskie – czyli brzeski, piński, kobryński i stoliński⁵.

³ *Pierwszy powszechny spis Rzeczypospolitej Polskiej z 30 września 1921 r. Mieszkania. Ludność. Stosunki zawodowe. Województwo poleskie*, Warszawa 1926, s. 60–61.

⁴ J. Tomaszewski, *Zarys dziejów Żydów w Polsce w latach 1918–1939*, Warszawa 1990, s. 11; В. Шепетюк, *Еврейское население Полесского воеводства по данным статистики межвоенного периода*, „Берасцейскі хранограф” 2 (1999), s. 39, 57–72.

⁵ *Drugi powszechny spis ludności z dnia 9 grudnia 1931 r. Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe. Województwo poleskie*, Warszawa 1938, s. 2, 20–25, 63; *Drugi powszechny spis ludności z dnia 9 grudnia 1931 r. Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Polska*, Warszawa 1938, s. 1.

Wydarzenia I wojny światowej i pierwszych lat powojennych, pogłębiający się kryzys gospodarczy i polityczny przyczyniły się w środowisku żydowskim Polesia do szybkiej degradacji tradycyjnych wartości oraz wywołały w nim głębokie przemiany wewnętrzne. Szerzyły się tendencje sekularyzacyjne, szczególnie wśród młodzieży żydowskiej. Młodzież ta w wielu przypadkach posiadała już polską świadomość narodową, lecz panujące w społeczeństwie chrześcijańskim stereotypy powodowały, iż Polacy wciąż traktowali ją jako obcą. Trzeba zaznaczyć, że na Polesiu zamieszkałym głównie przez inne mniejszości narodowe, polonizacja Żydów była znacznie słabsza niż w Polsce centralnej⁶.

Pod względem orientacji politycznych zamieszkująca Polesie ludność żydowska podzielona była na liczne stronnictwa, zarówno lokalne jak też o znaczeniu krajowym. Zamieszkujący Polesie Żydzi byli bardzo aktywni politycznie. Już w latach 1920. w województwie działały wszystkie istniejące w Polsce żydowskie stronnictwa polityczne, od konserwatywnego Związku Izraela (Agudat Israel) po socjalistyczny Bund⁷.

Najważniejszym ze wszystkich żydowskich ruchów politycznych był bez wątpienia ruch syjonistyczny, propagujący odbudowę państwa żydowskiego na terenie Palestyny. Organizacje syjonistyczne uaktywniły się na Polesiu na początku lat dwudziestych XX wieku. Województwa wschodnie II RP stały się jednym z głównych ośrodków ówczesnego nacjonalizmu żydowskiego. Nastroje emigracyjne nasiliły się w wyniku serii pogromów w latach wojny polsko-bolszewickiej. W okresie międzywojennym syjoniści działali na Polesiu w warunkach narastającego antysemityzmu i pogarszających się stosunków z lokalnymi władzami⁸.

Spośród organizacji syjonistycznych największe wpływy w regionie posiadała Organizacja Syjonistyczna w Polsce (OSP). Przedstawiciele jej prawicowego odłamu często krytykowali politykę administracji lokalnej w stosunku do ludności żydowskiej, co powodowało, że władze województwa poleskiego niechętnie patrzyły na działalność wszystkich organizacji syjonistycznych na swoim terenie, zaś partia syjonistyczna Poalej-Syjon-Lewica w ogóle została uznana przez owe władze za ugrupowanie wywrotowe⁹.

⁶ C. S. Heller, *On the Edge of Destruction. Jews of Poland between the Two World Wars*, New York 1980, s. 5–6, 214.

⁷ A. В. Мощук, *Политическая деятельность Бунда на территории Западной Беларуси в 1921–1939 гг.*, „Вестник Брэсцкага ўніверсітэта” 2 (2007), s. 43; П. Т. Стецкевич, *Деятельность еврейских политических партий и организаций на территории Полесского воеводства в 1923 – мае 1926 гг.*, „Вестник Палескага дзяржаўнага ўніверсітэта. Серыя грамадскіх і гуманітарных навук” 1 (2012), s. 39.

⁸ A. В. Мощук, *Становление организационной структуры польского Бунда на территории Западной Беларуси в 20-е годы XX века*, „Вестник Брэсцкага ўніверсітэта”, 1 (2006), s. 41; П. Т. Стецкевич, dz. cyt., s. 39.

⁹ Państwowe Archiwum Obwodu Brzeskiego (PAOB), z. 1, op. 9, t. 2145, k. 26, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych (MSW), Wydział narodowościowy. Żydowskie ugrupowania politycz-

W pierwszej połowie lat 30. XX wieku na skutek światowego kryzysu gospodarczego na Polesiu katastrofalnie spadły zarobki i obroty handlu, społeczeństwo województwa znacznie zubożało. Odbiło się to zwłaszcza na sytuacji materialnej ludności pochodzenia żydowskiego, trudniącej się handlem. Oprócz negatywnego wpływu zjawisk globalnych sytuację drobnych sklepikarzy pogarszał także rozwój sklepów spółdzielczych, które dla miejskich placówek, należących przede wszystkim do Żydów, stanowiły poważną konkurencję. Sytuacja ta była źródłem konfliktów między ludnością żydowską a słowiańską. Nierozwinięty na Polesiu przemysł i odcięcie go od przedwojennych rynków zwiększyły negatywne oddziaływanie kryzysu gospodarczego na sytuację materialną Żydów, którzy należeli w przeważającej mierze do niższej warstwy klasy średniej i proletariatu. Specyfiką struktury zatrudnienia ludności żydowskiej był także nieproporcjonalnie wysoki odsetek osób biernych zawodowo. Ponadto robotnicy żydowscy byli zatrudnieni przeważnie w małych przedsiębiorstwach z reguły nieobjętych zbiorowymi układami pracy, gdzie panowały najgorsze warunki¹⁰.

Wpływało to w sposób oczywisty na szerzenie się wśród nich nastrojów wychodźczych, które – trzeba zaznaczyć – znalazły pełne poparcie ze strony władz polskich zarówno na szczeblu lokalnym jak też centralnym. Celem bowiem polityki państwowej na Polesiu było zapewnienie Polakom przewagi liczebnej, a także zagwarantowanie im odpowiedniego miejsca w życiu gospodarczym kraju. Osiągnięciu tego celu sprzyjać miała właśnie systematyczna akcja emigracyjna, w ramach której planowano aktywne wspieranie wychodźstwa żydowskiego do Palestyny. Emigracja mniejszości usunąć miała ze społeczeństwa II RP m.in. element obcy, przesiąknięty radykalizmem politycznym, przychylny komunizmowi, propagujący formy życia społecznego obce polskiej kulturze. Wychodźstwo zaś żydowskie miało szczególnie sprzyjać rozwojowi polskiej klasy średniej na Polesiu oraz wzmocnieniu jej roli w handlu. Realizacja planów resortów centralnych, przede wszystkim MSZ, pozwoliłaby na wsparcie emigracji z Kresów 35 tysięcy przedstawicieli mniejszości narodowych (przede wszystkim Żydów i Ukraińców) i osiedlenie na zwolnionych przez nich obszarach około 17 tys. osób narodowości polskiej. Głównym czynnikiem ograniczającym wdrożenie tych planów na pełną skalę były znaczne koszty ich realizacji¹¹.

ne w Polsce w dn. 1 maja 1927; tamże, k. 27 – MSW, Żydowskie ugrupowania i stronnictwa polityczne w Polsce (I półrocze 1926); П. Т. Стецкевич, dz. cyt., s. 40.

¹⁰ *Развитие промышленности Полесского воеводства*, [w:] *IV Межвузовская научно-методическая конференция молодых учёных (15–17 мая 2002г.)*, Брест 2003, s. 137; J. Tomaszewski, *Rzeczpospolita wielu narodów*, Warszawa 1985, s. 154–161; A. Tartakower, dz. cyt., s. 17–18.

¹¹ Archiwum Akt Nowych (AAN), z. 322, sygn. 117, k. 413, „Przegląd informacyjny Polska a zagranica” z 21 sierpnia 1937 r.; tamże, sygn. 9879, k. 20, Wiktor Ormicki, *W sprawie zamorskiego wychodźstwa i osadnictwa wewnętrznego*.

W pierwszej połowie lat 20. XX wieku Żydzi stanowili przeważającą część wychodźców z Polesia. Głównym krajem docelowym emigracji żydowskiej była wtedy jeszcze nie Palestyna, lecz Stany Zjednoczone, gdzie istniała liczna i wpływowa diaspora żydowska. Obok wsparcia krewnych, emigrujący do Ameryki Północnej Żydzi otrzymywali także pomoc ze strony międzynarodowych organizacji żydowskich.

Wprowadzenie w Stanach Zjednoczonych ustaw imigracyjnych w 1921 i 1924 roku stało się poważnym wyzwaniem dla wychodźców żydowskich, a także dla władz polskich, wspierających emigrację mniejszości narodowych. Zaczęto szukać nowych dróg emigracji.

Po różnorodnych trudnościach w zorganizowaniu stałego wychodźstwa do Palestyny na początku lat 20., emigracja ta zaczęła okresowo się zwiększać w 1925 roku wraz z negatywnym wpływem na kondycję ekonomiczną Żydów, wywołanym wprowadzeniem w Polsce reform rządu Władysława Grabskiego. Rozpoczęła się czwarta alija („alija Grabskiego”). Dość szybko sytuacja ludności żydowskiej na Polesiu pogorszyła się na tyle, że w wielu przypadkach nie posiadała ona już wystarczających środków na wyjazd z kraju. Dodatkowo kryzys gospodarczy w Palestynie oraz eskalacja w tym kraju konfliktu żydowsko-arabskiego spowodowały, że emigracja żydowska z Polesia do Palestyny w drugiej połowie lat 20. wciąż pozostawała na niższym poziomie niż wychodźstwo do krajów Ameryki Północnej i Południowej.

Obliczenia na podstawie dostępnych danych statystycznych pozwalają stwierdzić, że w latach 1921–1930 z Polesia do Palestyny udało się łącznie około 3 tysięcy Żydów.

Największe natężenie wychodźstwa żydowskiego z Polesia do Palestyny występowało podczas V aliji, czyli w latach 30. Emigracja nieco wzrosła już na początku 1931 roku, gdy rząd Wielkiej Brytanii w ramach *Czarnego listu* brytyjskiego premiera Ramseya McDonalda zagwarantował ludności żydowskiej spełnienie zobowiązań mandatowych odnośnie Palestyny. W wyniku aktywnej działalności organizacji syjonistycznych na terenie województwa poleskiego, do końca roku do Palestyny wyjechały 162 osoby. W sytuacji znacznego spadku wychodźstwa do innych krajów, spowodowanego globalnym załamaniem się koniunktury gospodarczej i imigracyjnej, zainteresowanie emigracją do Palestyny wykazywali także Żydzi nie popierający ruchu syjonistycznego. Palestyna stała się jednym z głównych kierunków emigracji z Polesia, a udział ludności żydowskiej w emigracji zamorskiej wynoszący 82% znacznie przekroczył jej odsetek w całości populacji województwa (10%)¹².

¹² PAOB, z. 1, op. 9, t. 1594, k. 21 – 30, Sprawozdanie sytuacyjne wojewody poleskiego za czas od 19 do 30 kwietnia 1931 r., z 8 maja 1931 r.; *Statystyka pracy rok 1932*, Warszawa 1932, s. 93–104.

Ze względu na wysokie bezrobocie z poleskich miasteczek i wsi do większych miast w poszukiwaniu pracy masowo udawały się setki młodych kobiet. W miastach często stawały się one ofiarami sutenerów i handlarzy ludźmi. Niekiedy agenci proponowali pomoc młodym kobietom, zdyskwalifikowanym podczas rekrutacji w urzędach pośrednictwa pracy. Obiecywali im załatwienie wszelkich formalności w innym urzędzie pracy, później zaś namawiali je do wyjazdu razem z nimi za granicę¹³.

Problem handlu ludźmi dotyczył w większości przypadków młodych kobiet pochodzenia żydowskiego. Przypadki te dotyczyły przede wszystkim wychodźstwa ludności żydowskiej do Ameryki Południowej. Na kierunku palestyńskim tego rodzaju przypadki raczej nie występowały, co pozwala zakładać, że emigracja do Palestyny była dla kobiet żydowskich bardziej bezpiecznym rozwiązaniem, niż wychodźstwo do wielu innych krajów.

Na początku 1932 roku administracja palestyńska postanowiła zmniejszyć minimalną kwotę, którą imigranci zobowiązani byli dysponować podczas wjazdu na jej terytorium. W połączeniu z podwyższoną aktywnością organizacji syjonistycznych wspieranych przez lokalne biuro JEAS w Brześciu doprowadziło to do znacznego wzrostu wychodźstwa do Palestyny. W następnych latach kraj ten stał się głównym kierunkiem emigracji z Polesia, absorbując około 60% wychodźstwa z województwa za ocean. Szczególnie wysoka aktywność wychodźcza występowała w powiatach brzeskim i pińskim, gdzie znajdowały się największe gminy miejskie. Województwo poleskie, obok lwowskiego i wołyńskiego, stało się jednym z kluczowych rejonów emigracji do Palestyny z województw wschodnich¹⁴.

Emigrację do Palestyny regulował Wydział Palestyński w Warszawie, który powołany został przez Stronnictwo Syjonistyczne w Polsce. Organizacja ta udzielała pomocy emigrantom na podstawie zgody polskich władz emigracyjnych. Pomoc osobom udającym się do Palestyny w załatwianiu formalności wjazdowych świadczył także polski Syndykat Emigracyjny¹⁵.

Z Polesia do Palestyny w pierwszej połowie lat 30. udało się 3,5 tys. osób, nie licząc tzw. „turystów”, którzy po przybyciu do docelowego kraju starali się w nim o prawo pobytu i pozostawali w nim na stałe. Wyjazdy odbywały się

¹³ PAOB, z. 1, op. 4, t. 1337, k. 55, Pismo Urzędu Emigracyjnego (UE) do kierowników ekspozytur UE w sprawie ochrony emigrantek za strony Państwowego urzędu pośrednictwa pracy (PUPP) przed handlem żywym towarem, z 27 listopada 1929; tamże, t. 1374, k. 66, Pismo UE do prokuratora przy Sądzie okręgowym w Łucku w sprawie agitacji emigracyjnej, z 25 lutego 1931.

¹⁴ *Statystyka pracy rok 1933*, Warszawa 1933, s. 39–45; *Statystyka pracy rok 1934*, Warszawa 1934, s. 32–38; *Statystyka pracy rok 1935*, Warszawa 1935, s. 56–62; *Statystyka pracy rok 1936*, Warszawa 1936, s. 47–53; E. Дмитрук, *Еврейская эмиграция на Полесье (1921–1939 гг.)*, *Молодзь Берасцейшчыны: зборнік студэнцкіх навуковых прац*, Брэст 1997, s. 107–114.

¹⁵ *Syndykat Emigracyjny. Skrót informacyj o przepisach dotyczących wyjazdu do krajów imigracyjnych*, Warszawa 1932, s. 19a.

przede wszystkim przez port w Trieście i obsługiwane były przez włoskie linie okrętowe (w tym Lloyd Triestino)¹⁶.

Trzeba podkreślić, iż wychodźstwo „turystyczne” do Palestyny, będące w istocie emigracją nielegalną („alija bet”), która rozwinęła się obok emigracji legalnej, spowodowane zostało zmianami w polityce Wielkiej Brytanii odnośnie Palestyny. Nielegalne wjazdy w celach rzekomo turystycznych organizowane były przez oficjalne biura podróży i różnorodne organizacje żydowskie. Rząd polski wiedząc o faktycznych celach owych wyjazdów, nie zamierzał ich powstrzymywać, ponieważ w złożonej sytuacji gospodarczej zmniejszały one napięcie na rynku pracy¹⁷.

Początkowo administracja brytyjska próbowała znaleźć rozwiązanie kompromisowe, wydając rozporządzenie zezwalające na pozostawanie na stałe turystom, którzy przybyli do Palestyny przed lipcem 1931 roku i pozostali w niej mimo upływu terminu pozwolenia na pobyt. Dążąc jednak do ograniczenia imigracji nielegalnej, administracja brytyjska od listopada 1933 roku zaczęła pobierać kaucję w wysokości 60 funtów od wszystkich osób składających wnioski o wizę turystyczną do Palestyny. Kwotę tę rekwirovano w przypadku niezgodnionego z władzami przedłużenia czasu pobytu. Obowiązkowe stało się także posiadanie przez podróżnych biletu powrotnego. Ponadto na przejściach lądowych wzmocniono kontrolę graniczną¹⁸.

W kwietniu 1936 roku w Palestynie doszło do kolejnej eskalacji konfliktu żydowsko-arabskiego. Wybuchło powstanie arabskie, spowodowane dalszym zubożeniem i zadłużeniem chłopów arabskich oraz pogłębiającą się różnicą w położeniu ekonomicznym ludności arabskiej i żydowskiej. Powstanie skierowane było jednocześnie przeciwko Żydom i administracji brytyjskiej, która w oczach Arabów ponosiła odpowiedzialność za wzmogoną emigrację żydowską. W tych okolicznościach władze brytyjskie znów powróciły do idei zasadniczego ograniczenia imigracji żydowskiej do Palestyny. W tym samym czasie Komisja dewizowa Ministerstwa Finansów II RP postanowiła zmniejszyć do 500 złotych kwotę, którą emigrant mógł wywieźć ze sobą z kraju. W związku z powyższym, po kilkuletnim okresie znacznego natężenia wychodźstwa do Palestyny, w 1936

¹⁶ *Statystyka pracy rok 1932*, Warszawa 1932, s. 93–104; *Statystyka pracy rok 1933*, Warszawa 1933, s. 39–45; *Statystyka pracy rok 1934*, Warszawa 1934, s. 32–38; *Statystyka pracy rok 1935*, Warszawa 1935, s. 56–62; *Statystyka pracy rok 1936*, Warszawa 1936, s. 47–53; *Emigracja z Polski do Palestyny*, „Ilustrowany Kurjer codzienny” 10 stycznia 1936 r., s. 3; AAN, z. 322, sygn. 10348, k. 55–56 – pismo Konsulatu RP w Trieście do MSZ z 10 kwietnia 1935 r. w sprawie emigracji żydowskiej do Palestyny.

¹⁷ PAOB, z. 1, op. 9, t. 1593, k. 23–28, Sprawozdanie sytuacyjne wojewody poleskiego za luty 1931 r., z 10 marca 1931 r.; A. Patek, *Żydzi w drodze do Palestyny 1934–1944. Szkice z dziejów aliji bet nielegalnej imigracji żydowskiej*, s. 68, 100.

¹⁸ *Emigracja do Palestyny*, „Biuletyn Urzędu Emigracyjnego w sprawach emigracji i osadnictwa” 1 (1931), s. 37; A. Patek, dz. cyt., s. 68.

roku legalna emigracja z Polesia do tego kraju zmniejszyła się do 591 osób, zaś spadek liczby dostępnych certyfikatów spowodował szerzenie się wychodźstwa nielegalnego¹⁹.

Z korespondencji oddziału Syndykatu Emigracyjnego w Pińsku z Centralnym Syjonistycznym Wydziałem Palestyńskim w Warszawie wynika, że głównym terenem wychodźstwa żydowskiego pozostawały miasta Pińsk i Brześć oraz okoliczne gminy. Przykładowo w 1936 roku emigranci z powiatu pińskiego i miasta Pińsk stanowili połowę wszystkich osób, emigrujących do Palestyny ze wschodniej części województwa poleskiego²⁰.

Na początku 1937 roku doszło do jeszcze głębszego zaostrzenia konfliktu żydowsko-arabskiego. Ograniczenia imigracyjne wprowadzone przez administrację brytyjską Palestyny spowodowały dalszy spadek legalnej emigracji z Polesia do tego kraju. Ówczesne oceny Departamentu Konsularnego MSZ pozwalają wnioskować, że wychodźstwo nielegalne przewyższało wręcz emigrację legalną. W 1938 roku wychodźstwo nielegalne z Polesia do Palestyny wynosiło 200–250 osób, natomiast emigracja legalna – 119 osób. Tendencja wzrostu wychodźstwa nielegalnego utrzymywała się także na początku 1939 roku, kiedy to według szacunkowych ocen z województwa poleskiego do Palestyny mogło wyjechać nawet 300–350 tzw. „turystów” pochodzenia żydowskiego²¹.

Władze polskie zajmowały stanowisko proemigracyjne. Potwierdza to fakt, iż polska linia okrętowa GAL, kontrolowana przez Skarb Państwa, od stycznia 1937 roku wprowadziła dla „turystów” specjalne ulgowe taryfy. Oferta „turystyczna” obejmowała obok zryczałtowanej ceny biletu na podróż okrętem (formalnie w obie strony: Konstanca – Haifa – Konstanca), także wydatki operacyjne na koszt paszportu, wizy na wjazd do Palestyny wydawanej przez Konsulat Brytyjski, tranzytowej wizy rumuńskiej (w jedną stronę), a także biletu kolejowego III lub II klasy. W zależności od miejsca, skąd emigranci rozpoczynali swą „turystyczną” podróż, cennik ów wynosił od 615 do 635 złotych. Dla porównania, cena normalnego biletu wynosiła wówczas 220 – 500 zł w jedną stronę oraz 395 – 850 zł w dwie strony. Kwoty te, rzecz jasna, nie obejmowały innych wydatków oraz podatków²².

Na Polesiu nielegalnym wychodźstwem do Palestyny zarządzała Organizacja Syjonistyczno-Rewizjonistyczna. W tego rodzaju wyjazdach uczestniczyła przede

¹⁹ *Statystyka pracy rok 1937*, Warszawa 1937, s. 65–68.

²⁰ PAOB, z. 2082, op. 1, t. 79, k. 2–96, Korespondencja oddziału SE w Pińsku z Centralnym Syjonistycznym Wydziałem Palestyńskim w Warszawie w sprawie uzyskania paszportów na wyjazd do Palestyny, 2 lutego – 18 sierpnia 1936.

²¹ AAN, z. 322, sygn. 10004, k. 206–207, Tajna notatka w sprawie aktualnych zagadnień żydowskich z maja (?) 1939 roku; *Statystyka pracy rok 1938*, Warszawa 1938, s. 19–25; *Statystyka pracy rok 1939*, Warszawa 1939, s. 32–38.

²² PAOB, z. 2082, op. 1, t. 11, k. 39, Zawiadomienie Centrali SE do wszystkich oddziałów i agencji w sprawie Palestyny z 4 lutego 1937 A. Patek, dz. cyt., s. 96.

wszystkim żydowska młodzież, która albo nie mogła uczynić tego w sposób legalny, albo chciała w ten sposób uniknąć obowiązkowej służby wojskowej²³.

By zapobiec przypadkom osiadania nielegalnych imigrantów w Palestynie, Konsulat Wielkiej Brytanii w Warszawie informował, że wizy wjazdowe do tego kraju nie będą udzielane posiadaczom paszportów nansenowskich oraz dowodów tożsamości dla cudzoziemców (tzw. *paszportów białych*), o ile w dowodach tych nie będzie wizy powrotnej do Polski. W *Białej księdze* MacDonalda, ogłoszonej w dniu 17 maja 1939 roku, rząd brytyjski określił liczbę łącznej imigracji żydowskiej do Palestyny w ciągu następnego pięciolecia na 75 tysięcy osób, po czym imigrację tę planowano całkowicie zamknąć²⁴.

Oprócz wzrostu emigracji nielegalnej polityka władz brytyjskich spowodowała także pogłębienie się na terenie Palestyny współpracy między Światową Organizacją Syjonistyczną (World Zionist Organization – WZO) a Jewish Colonization Association (JCA) / Palestine Jewish Colonization Association (PICA) i strukturami barona Rotschilda, które dotychczas samodzielnie rozwijały rolnicze osadnictwo żydowskie i wcześniej często konkurowały między sobą. W warunkach zagrożenia ze strony arabskiej i coraz bardziej restrykcyjnej polityki brytyjskiej, organizacje żydowskie stały w obliczu konieczności połączenia swych wysiłków²⁵.

Podsumowując, wraz z nasileniem się następstw kryzysu gospodarczego warunki życia ludności żydowskiej na Polesiu zaczęły się pogarszać. Postępowała pauperyzacja, a w związku z tym szerzyły się nastroje beznadziei i rozpacz. Wpłynęło to na zwiększenie się legalnego, a także nielegalnego wychodźstwa Żydów z Polesia do Palestyny. W związku z dalszą aktywizacją organizacji syjonistycznych na Polesiu i proemigracyjnym stanowiskiem władz polskich, liczba wychodźców z województwa poleskiego do Palestyny była jedną z największych wśród województw wschodnich.

Pod wpływem negatywnego rozwoju wydarzeń w Europie, w drugiej połowie lat 30. nastroje wychodźcze wśród ludności żydowskiej Polesia nasiliły się jeszcze bardziej. Mimo proemigracyjnego stanowiska władz polskich, które dążyły do aktywizacji wychodźstwa stałego zamieszkujących Polesie mniejszości narodowych, w porównaniu do lat poprzednich możliwości wyjazdu do Palestyny były niestety znacznie ograniczone w związku ze wzrostem napięć żydowsko-arabskich w tym kraju i wprowadzeniem restrykcji imigracyjnych przez administrację brytyjską. W wyniku tego, wśród ludności żydowskiej szerzyły się przypadki wychodźstwa nielegalnego.

²³ A. Patek, dz. cyt., s. 101–102.

²⁴ PAOB, z. 2082, op. 1, t. 11, k. 38, Okólnik SE w sprawie Palestyny, 1937 rok; A. Brożek, *Polityka imigracyjna w państwach docelowych emigracji polskiej (1850–1939)*, [w:] *Emigracja z ziem polskich w czasach nowożytnych i najnowszych (XVIII–XX w.)*, red. A. Pilch, Warszawa 1984, s. 140.

²⁵ T. Norman, *An Outstretched Arm. A History of the Jewish Colonization Association*, London 1985, s. 151–162.

Tabela 1. Udział ludności województwa poleskiego w wychodźstwie z II RP do Palestyny, 1921–1938²⁶.

Rok	1921	1922	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929
II RP	6115	2623	1973	5724	13696	6840	840	383	1883
w tym woj. poleskie	460	204	150	400	910	547	50	8	107
udział woj. poleskiego	7,5%	7,8%	7,6%	7,0%	6,6%	8,0%	6,0%	2,1%	5,7%
Rok	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938
II RP	2379	1535	2879	10344	12685	24758	10605	2856	2516
w tym woj. poleskie	173	162	289	732	829	1468	591	169	119
udział woj. poleskiego	7,3%	10,6%	10,0%	7,1%	6,5%	5,9%	5,6%	5,9%	4,7%

Tabela 2. Udział kierunku palestyńskiego w wychodźstwie żydowskim z Polesia, 1921 – VIII 1939²⁷.

Rok	1921	1922	1923	1924	1925	1921–1925
Liczba wychodźców	460	204	150	400	910	2124
Udział w wychodźstwie żydowskim z Polesia	13,53%	8,50%	10,71%	32,00%	40,81%	19,89%
Rok	1926	1927	1928	1929	1930	1926–1930
Liczba wychodźców	547	50	8	107	173	885
Udział w wychodźstwie żydowskim z Polesia	45,58%	4,55%	0,67%	6,69%	15,73%	14,27%
Rok	1931	1932	1933	1934	1935	1931–1935
Liczba wychodźców	162	289	732	829	1468	3480
Liczba wychodźców nielegalnych	100	150	170	190	190	800

²⁶ Opracowanie własne na podstawie danych statystycznych GUS. Nie uwzględniono emigracji nielegalnej.

²⁷ Opracowanie własne na podstawie danych statystycznych GUS i PAOB. Uwzględniono emigrację nielegalną.

Udział w wychodźstwie żydowskim z Polesia	37,43%	54,88%	72,16%	77,20%	80,88%	69,93%
Rok	1936	1937	1938	1939	1936–1939	1921–1939
Liczba wychodźców	591	169	119	50	929	7418
Liczba wychodźców nielegalnych	200	200	200	300	900	1700
Udział w wychodźstwie żydowskim z Polesia	67,61%	46,13%	41,97%	100,00%	59,38%	34,96%

Bibliografia

Źródła archiwalne

1. Государственный архив Брестской области (Państwowe Archiwum Obwodu Brzeskiego – PAOB, Brześć, Białoruś).

Zespoły:

- z. 1, Полесское воеводское управление (Urząd wojewódzki poleski),
- z. 2082, Пинский отдел товарищества «Эмиграционный синдикат» (Piński oddział Syndykatu Emigracyjnego).

2. Archiwum Akt Nowych (AAN, Warszawa).

Zespoły:

- z. 322, Ministerstwo Spraw Zagranicznych.

Dokumenty publikowane i dane statystyczne

- „Biuletyn Urzędu Emigracyjnego w sprawach emigracji i osadnictwa” (1931).
- „Ilustrowany Kurjer codzienny” (1936).
- „Mały Rocznik Statystyczny” (1930–1939).
- „Rocznik statystyki Rzeczypospolitej Polskiej” (1920–1930).
- „Statystyka pracy” (1932–1939).

Opracowania

- *Drugi powszechny spis ludności z dnia 9 grudnia 1931 r. Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Polska*, Warszawa 1938.
- *Drugi powszechny spis ludności z dnia 9 grudnia 1931 r. Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe. Województwo poleskie*, Warszawa 1938.
- Heller C. S., *On the Edge of Destruction. Jews of Poland between the Two World Wars*, New York 1980.
- Мошук А. В., *Политическая деятельность Бунда на территории Западной Беларуси в 1921–1939 гг.*, „Вестник Брэсцкага ўніверсітэта” 2 (2007), s. 42–51.

- Мошук А. В., *Становление организационной структуры польского Бунда на территории Западной Беларуси в 20-е годы XX века*, „Вестник Брэсцкага ўніверсітэта” 1 (2006), s. 35–42.
- Нойбергер Б., *Сионизм*, Иерусалим 2000.
- Norman T., *An Outstretched Arm. A History of the Jewish Colonization Association*, London 1985.
- Patek A., *Żydzi w drodze do Palestyny 1934–1944. Szkice z dziejów aliji bet nielegalnej imigracji żydowskiej*, Kraków 2009.
- *Pierwszy powszechny spis Rzeczypospolitej Polskiej z 30 września 1921 r. Mieszkania. Ludność. Stosunki zawodowe. Województwo poleskie*, Warszawa 1926.
- Pilch A. (red.), *Emigracja z ziem polskich w czasach nowożytnych i najnowszych (XVIII-XX w.)*, Warszawa 1984.
- Стецкевич П. Т., *Деятельность еврейских политических партий и организаций на территории Полесского воеводства в 1923 – мае 1926 гг.*, „Вестник Палескага дзяржаўнага ўніверсітэта. Серыя грамадскіх і гуманітарных навук” 1 (2012), s. 39–46.
- *Syndykat Emigracyjny. Skróty informacji o przepisach dotyczących wyjazdu do krajów imigracyjnych*, Warszawa 1932.
- Шепетюк В., *Еврейское население Полесского воеводства по данным статистики межвоенного периода*, „Берасцейскі хранограф” 2 (1999), s. 39–72.
- Tartakower A., *Emigracja żydowska z Polski*, Warszawa 1939.
- Tomaszewski J., *Rzeczpospolita wielu narodów*, Warszawa 1985.
- Tomaszewski J., *Zarys dziejów Żydów w Polsce w latach 1918–1939*, Warszawa 1990.
- *IV Межвузовская научно-методическая конференция молодых учёных (15–17 мая 2002 г.)*, Брест 2003.

Vadzim Pauliuchuk

Białystok

**FROM THE BORDERLANDS TO THE PROMISED LAND:
EXODUS FROM POLESIE PROVINCE
TO PALESTINE IN THE 1930s**

Summary

Changes in consciousness and economic factors triggered the emigration decisions of the Jewish population living in interwar Polesie. More specifically, the movement abroad was the consequence of the political and economic realities in the country, the emigration policy of the state, especially toward minorities, and information received from relatives and acquaintances living outside Poland. From the first years of its existence, the Polesie province was among those regions in the eastern part of the Second Republic from where Jewish emigration was most visible. Jews were over-represented in the emigration movement from Polesie. According to the second national census, the Jewish

people, constituting about 10% of the region's population, accounted for more than 50% of the out-migration from Polesie. As the consequences of the economic crisis intensified, the living conditions of the population of the Jewish people in Polesie further deteriorated. This contributed to an increase in legal and illegal out-migration of Jews from Polesie to Palestine. In connection with the further activation of Zionist organizations in Polesie and the pro-emigration stance of the Polish authorities, the number of outmigrants from the Polesie province to Palestine was one of the largest among the eastern provinces.

Keywords: Polesie, Second Polish Republic, northeastern provinces, Jews, emigration, outmigration, Palestine, great crisis.